

Mályusz Elemér-emlékkönyv

Mályusz professzor kutatói pályája már Eötvös kollégiumi és egyetemi éveiben elindult és érdeklődése — noha több szálon futott — kezdettől a magyar történelem kevésbé föl-tárt időszakai s egyben elhanyagolt stúdiumai felé fordult: az Árpád-kori településtörténet-től a reformkor társadalomelméleti kérdéseiig terjed. A szegedi egyetem után 1932-től 1945-ig a budapesti Bölcsészettudományi Karon oktatóvá iskolateremtő következetességgel irányította hallgatóit a település- és művelődéstörténeti kutatások felé. Az Emlékkönyv címlapja is ezt a témakört jelöli meg. Am az összesítő fogalmazás sejtetni sem képes azt a sokszínű gazdagságot, ami a kötet sajátja. Huszonnégy tanulmányt sorakoztat Mályusz tanítványai, tisztelői — az idősebb és fiatalabb történésznemzedékek — a szakma szín-java tollából. Igazi csemege tehát ez a gyűjtemény, kedvére böngészheti az átlagolvasó, az „inyenc” érdeklődő, de a szakmabeli, nevezetesen a honismeret-helytörténet művelője is. Épp reájuk gondolva tartom követhetőbb útnak a kötet áttekintő ismertetését — szemben az egyes tanulmányok kiemelésével — már csak azért is, mert az írások között alig lelünk olyanra, amelyik nem tár föl közvetlenül „értékesíthető” helytörténeti vonatko-zásokat. A bemutatáskor azonban, e szempont-tal nyomatékkal érvényesítem.

Találunk itt a Hunyadiak korának „történelmi kulisszatitkait” — Hunyadi János em-beri esendőségét — „szellőztető” eseménytör-téneti adalékot (Engel Pál), olvashatunk a XIII. századi aragóniai magyar kolónia — Árpád-házi Jolantát házasságkötésekör Va-lenciába kísérő lovagok, udvari szolgák és leszármazottai — sorsáról s ezzel kapcsolat-ban, szinte mellékesen, arról is tudomást sze-rezhetünk, hogy az Aranybulla hatása az 1278-as katalán *Privilegium Unionis*-ban (a ki-rályi jogkört erőteljesen megnyirbáló tör-vénygyűjteményben) tételesen kimutatható, s hogy a gyönggyel fűzött kelmeszövev száza-dokon át élő spanyol elnevezése *opera hun-gara*, a kárpitfinomhímzés magasiskolája e korban és térségben a *punt d'Hungria* volt; vagy, a nagypolitikára térve azt, hogy II. Endre bizánci (konstantinápolyi) császári trón- és jogigénye mögött megbúvó nagyszé-rű álom; az iszlám előretörésének gátat vető *Archiregnum*-ban testet öltő magyar—dél-szláv—görög—örmény „államszövetség” (Va-jay Szabolcs). De nővumként hatnak a kora-

beli társadalomszerkezet tüzetes vizsgálatát elvégző, kuruc időkbe kalauzoló tanulmányok is. Közöttük — a hajdani Felvidék nyugati ré-giójának történelmével s főként Nógrád me-gye helytörténetével foglalkozók figyelmébe ajánlható — biográfiai-eseménytörténeti munkát (Iványi Emma), Rákóczi jobbagy-po-litikáját taglaló, túlsúlyal Somogy megyei adalékokat közlő dolgozatot (R. Várkonyi Agnes), a kuruc szabadságharc leverése után sarjadó külföldi (emigrációs) mentalitást, te-vékenységet ragyogó okfejtéssel elemző és bemutató eszmétörténeti s egyúttal forráskri-tikai tanulmányt (Benda Kálmán) és ritka ér-tékű forrásközlést (Bélay Vilmos) egyaránt találunk. A nagyközönség előtt kevésbé vagy talán alig ismert területek vezetnek az egy-háztörténeti munkák. Széles értelemben vett, országszerte hasznosítható helytörténeti ada-tokat sorol a pálos rend kora középkori, ha-zánkbeli elterjedésének leírását, házainak kri-tikai jegyzékét közlő tanulmány (Hervay Ferenc). Ennél legfeljebb csak az egyetemes magyarság sorsa iránt mélyebben, részletesen érdeklődőknek nyújthat „többet” a Kanadába kivándorolt honfitársaink vallási-etnikai-mű-velődési közösségeinek szerveződését bemu-tató, személyi utalásai révén a dunántúli helytörténészek figyelmébe ajánlható írásmű (Kováts Márton). A „különlegességek” sorát folytathatjuk az Árpád-kori hadszerkezet ismertető, valamint a király legfőbb közjogi méltóságát jelképező korona fogalmának le-hetséges értelmezéseit Kálmán-kori írásos forrásokban búvároló dolgozatok említésével (Borosy András, Gérics József). Ugyancsak általános érvényű helytörténeti vonatkozósa-tat tartanak föl a népességszám és társadalom-szerkezet alakulását vizsgáló, az 1550—1600 közötti időszakra számszerű adatokat is közlő demográfiai (Györfly György, N. Kiss István) és az írásbeliség középkori elterjedtségét szemügyre vevő művelődéstörténeti (Fügedi Erik) tanulmányok. Elhanyagolt területet tár föl, ezért is figyelemre méltó a Zsigmond-kori Erdély történelmét intézménytörténeti-me-dieviztikai szempontból elemző munka (Jakó Zsigmond). Számaltalan újszerű adalékkal szol-gálnak a magyarországi feudalizmus rendi ta-gozódásának kérdéseit, a nagyszámú közne-mesi réteg kialakulását vizsgáló — ismét csak dunántúli helytörténeti adalékokat szolgáltató — társadalomtörténeti, valamint az egyes gazdaságtörténeti vonatkozások taglaló dol-gozatok is (H. Balázs Éva, Bolla Ilona, Egri szegi Géza, Kubinyi András, Maksay Ferenc, Szűcs Jenő). Elsősorban kutatásmódszert

szempontból érdemes említeni Az erdélyi magyar nyelv- és nyelvjárástörténeti kutatás szempontjai és feladatai című tanulmányt (Szabó T. Attila). Végül, általános elvi és konkrét gyakorlati alkalmazhatósága miatt ugyancsak kiemelten ajánlom méltó figyelemre a Településtörténet és nyelvtörténet a XII. századi magyar nyelvhatár kérdéséhez címet viselő munkát (Székely György). Jellegzetessége — az izgalmas, kevésbé föltárt témakörön túl — az, hogy a XII. századi magyar nyelvi expanziót és a 70 usque 72 magyar vármegye fokozatos-folyamatos, ám rövid egységnyi évezetes leforgása alatt végbemenő megszerveződését párhuzamosan, kölcsönhatásaikban vizsgálja. Sokoldalúan világítja meg a folyamatot: egyfelől a különféle, ám javarészt ugyancsak egységesen magyar „politikai” tudatú — túlsúlyal türk és iráni, kisebb részben szláv — etnikumok számarányának, területi elhelyezkedésüknek, integrálódásuknak stb. bemutatásával, érzékletes képet rajzolva nép- és településtörténetünk e korai szakaszáról. Eredményei, megállapításai hazánk minden történeti és jelenkori régióját érintik, így az adott táj, tájegység vagy település helytörténeti kutatásának biztos támpontjaul szolgálnak. Józan, tudományos tárgyyszerűsége — ahogyan például a szomszéd népekkel való kapcsolatok rendszerében a földrajzi nevek kialakulásának mechanizmusát föltárja — főként a különféle nacionalizmusok által táplált „öshonosság”-elméleteket utasítják a fantazmagóriák világába.

Az Emlékkönyv horderejét részben a kötet egészét uraló újszerű szemlélet s az egyes publikációk kiválósága, részben pedig az adja, hogy olvastán a nagyközönség előtt kevéssé ismert kutatási területek jelentős, történelemszemléletünket, önismeretünket pozitívan módosító és gyarapító eredményei válnak könnyűszerrel elsajátíthatóvá, emberközelivé.

Endrődi Szabó Ernő

Zalabai Zsigmond:

Mindenekről számot adok

(Madách, 1984. 267 old.)

Egy idő óta öröndetes lendületet vett a szlovákiai magyar helytörténeti kutatás, amelynek eredményeként néhány figyelemre méltó kiadvány látott napvilágot az utóbbi években. A sort 1974-ben Duba Gyula *Hontlüzegymatról* írt kiténő műve nyitotta meg, amelyet 1980-ban Gál Sándor *Bucs*, 1981-ben Püspöki Nagy Péter *Pozsonyboldogfa* és 1984-ben Zalabai Zsigmond *Ipolypásztó* történetével foglalkozó kötete követte. Lényegében ide sorolható még néhány olyan rövid lélegzetű helytörténeti jellegű írásmű is — mint például Tózsér Árpád a szülőföld tájait, embereit idéző *Gömörország* című visszaemlékezése (Genézis, 1929. 75—86. old.) —, amelyenkből nem is egy jelent meg

az elmúlt időszakban a szlovákiai kiadványokban. Jóllehet ezeknek a helytörténeti munkáknak a java része nem tekinthető a műfaj követelményeinek minden tekintetben megfelelő monográfiának, hanem inkább a szociográfia és széppróza ötvözetének, mégis jól szolgálják a célt: egy-egy helység múltjának feltárásával sokoldalú tájékoztatást adnak, és helyes történelmi tudatot alakítanak ki az olvasókban.

Ez a cél lebegett nyilván Zalabai Zsigmond előtt is, aki Ipolypásztó múltját vázolta fel könyvében a falu előtörténetétől az első világháború végéig. A fennmaradt írásos dokumentumok beszédesen tanúsítják, milyen hányatott sorsa volt a községnek a letűnt évszázadokban. Ez az egykori Hont megye déli csücskében levő falu a honfoglalástól kezdve részese volt az ország csaknem valamennyi történelmi eseményének. Mivel közel volt a királyi udvarhoz, már Géza fejedelem, de kivált István király államalapító munkája az átlagosnál erősebben hatott az odatelepült magyarok életformájának alakulására.

Ipolypásztó feltehetően már az ezredfordulótól királyi birtok. Akkori lakosainak sem földje, sem igásállata, de még személyi szabadsága sem volt. Később adományozott birtok lett, amelyen a falu lakossága mint jobbágyok és zsellérek szolgálták urukat, az 1100-as évekétől pedig a kor további nagyhatalmának, az egyháznak tartoztak szolgálattal. A tatárjárás és török hódoltság korát nagyon megsínylette Ipolypásztó. A reformáció és ellenreformáció időszaka is erősen visszavetette fejlődésében, de minden viszontagság és sorscsapás ellenére fennmaradt. Lakosai részt vettek a Rákóczi-felkelésben, majd az 1848/49-es szabadságharcban, és miután a jobbágyfelszabadítás következtében földhöz jutottak, sorsuk jobbra fordult. Az első világháború éveit az ő soraikat is megtizedelte. Így jutottak el 1918-ig, amikor is a trianoni békeszerződés következtében új éra vette kezdetét a falu életében. Ezzel a történelmi eseménnyel zárul a kötet.

A mű szerzőjének nem volt könnyű dolga. Mivel Ipolypásztó — a „hadak útja” lévén — súlyos veszteségek árán vészeltte át a századok folyamán rázúduló sorscsapásokat, ezért igen kevés dokumentum maradt fenn a falu történetéről, és azok is nehezen hozzáférhetőek voltak — a különböző levéltárakban — a szerző számára. Ám ennek ellenére mégis hiteles mű kerekedett ki tolla alól, amely érzékletesen mutatja be a község sok évszázados útját, egészen a kisebbségi lét bekövetkeztéig. Kötete hitelét nagyban emelik a művében sűrűn idézett dokumentumok: okmányok, levelek, amelyek híven tükrözik a letűnt korok eseményeit. A szerző valóban „mindenekről számot adott” művében. Az írott szöveget jól egészíti ki a kötetben levő gazdag fényképanyag, az idegen, elavult és ritkább szavak jegyzéke és a magyar—szlovák helységnévtár.

Erdeklődéssel várjuk e mű folytatását, amelyben a szerző — várhatóan — Ipoly-pásztyó életének 1918-tól napjainkig terjedő szakaszát mutatja majd be.

Sándor László

A Heves Megyei Levéltár Közleményei, 10., 11.

Szerk.: Kovács Béla

(Eger, 1981. 126 old.; 1983. 157 old.)

Szakmai körökben a Heves Megyei Levéltár több, nagyszabású kiadványa ismert. 1980-ban jelent meg a kétkötetes *Magyar Történelmi Fogalomgyűjtemény*, Bán Péter szerkesztésében; 1981-ben megkezdtek a XVI. századból származó tizedjegyzékek kiadását, amelyek a mezőgazdaság történetének fontos forrásai. A megye múltjáról szóló tanulmányok közzétételére az Archivum című periodika szolgál, amely átlagosan kétevenként foglalja össze a kutatási eredményeket. A közelmúltban megjelent 10. és 11. szám tanulmányai — részben helyi, részben fővárosi szerzők tollából — igen széles korszakot foglaltak át.

Kovács Béla levéltár-igazgató *Studensek, magisterek, doctorok* című munkája (Archivum, 11.) áttekintést ad a megye középkori értelmiségéről, az egyházi és világi réteg arányáról. Vázolja egyházi vagy hivatali pályájukat, a forráslehetőségeknek megfelelően utal származásukra, egyetemek és szakok szerinti bontásban leírja tanulmányaikat. A 344. név szerint is felsorolt személy a középkori Heves megye felsőfokú végzettségű értelmiségi lakóit — az itt működőket vagy innen származókat — teljes egészében magába foglalja.

Szakály Ferenc, Szabó János Győző, Sugár István tanulmányai a török korba kalauzsolnak. Szakály Ferenc *A gyöngyösi ispotályper 1667—1668-ban* című tanulmányában (Archivum, 10.) a reformátusok és katolikusok ellenségeskedéseit mutatja be, amelyek során a jogaikban sértett reformátusok az egri pasához fordultak segítségért, vállalva a törökösség vádját. Szabó János Győző Rákóczi Zsigmond egri főkapitány 1588-ban történt kinevezésének körülményeit foglalja össze, valamint közli a török megszállás előtt néhány évvel kiadott főkapitányi instrukciót. Az anyagból világosan látszik, hogy ebben az időszakban a várban milyen rossz állapotok uralkodtak. A zsoldot nem tudták fizetni, ezért a lezüllött katonaság portyázásból élt, a környező lakosság pedig behódolt a töröknek. Sugár István *Az egri vár püspöki lalainak urbáriális összeírása 1577—1579-ből* című tanulmányából (Archivum, 11.) kiderül, hogy a 16. század második felében nemcsak a végvári katonák helyzete volt nehéz, hanem a várhoz tartozó

33 községé is. A szokásos földesúri, egyházi szolgáltatások, királyi adó mellett a kincstár képviseletében fellépő provisor, és önkényeskedő tisztjei rendkívüli robottal, hadi hozzájárulással, bírsággal terheltek a lakosokat, sőt gyakran adóztak a törököknek is.

A súlyos terhek, hosszan tartó háborúk miatt a megye népessége csökkent. N. Kiss István tanulmányából (*Népesség és nemesség Heves vármegyében, 1707—1709*) (Archivum, 10.) megtudjuk, hogy 1550-ben 4900 parasztszalad élt a megyében, majd számuk 1600-ig — a tizenöt éves háború következtében — 1830-ra csökkent. A török kiűzése után az újjátelepítés lassan haladt előre, így a szerző által vizsgált időszakban Hevesben összesen 4000 parasztszalad, a nemessel együtt 1707-ben 16 885 fő, 1709-ben pedig 17 386 fő lakott. Bohony Sándor tanulmányában (Archivum, 11.) az 1828-as országos összeírás anyagára támaszkodva az Eger-völgy 7 településének (Eger, Felnémet, Felsőtárkány, Füzesabony, Maklár, Nagytálya, Szarvaskő) mezőgazdasági adatait elemzi. Foglalkozik a jobbágygazdaságok nagyságával, a termények fajtáival, a szántóföldi termelés, rét- és szőlőművelés, állattartás jövedelmességével. Megállapítja, hogy Egerben a mezőgazdasági jövedelmek csaknem 80%-a a szőlőtermelésből származott, míg az Eger-völgy többi településén a rétgazdálkodás volt a legfontosabb. Az éghajlati és domborzati adottságok miatt a megtermelt gabona nem volt elég a lakosság élelmezéséhez. Az Archivum 11. száma közli Csizmadia Andor *Pétervására jogéletről* című tanulmányát, amely évtizedekkel ezelőtti néprajzi gyűjtéseken alapul, és a falusi birtoktalajjal, örökési renddel, lakodalmas szokásokkal kapcsolatos tapasztalatait foglalja össze.

Ocskay György a megyében híres kőfaragó-mesterség történetéhez szolgáltat adatokat: *Barokk kőfaragójelek a XVIII. század közepéről* (Archivum, 10.) című tanulmányában. Szekő Károly, az MSZMP egri archívumának munkatársa a tárgyalott kötetekben két cikket tett közzé. A 10. számban Károlyi Mihály és Heves megyei kapcsolatáról közöl új adatokat, bemutatva a politikusoknak a megyei törvényhatósági bizottságban játszott szerepét, a Függelékben és 48-as Párthoz fűződő kapcsolatát. A 11. számban megjelent tanulmány a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége egri csoportjának 1945—1948 közti működésével foglalkozik, elemezve gazdasági, politikai, kulturális és érdekvédelmi tevékenységét. A jelentős tanulmányok sorát Csifféry György *A kommunista Magyarországi Pártja egri szervezete 1919. március 19. előtt* (Arch., 10.) című munkájával zárhatjuk, amelyben a szerző bemutatja a forradalmi időszakban a kommunista ellenlények kiválasztás a megyei Szociáldemokrata Pártból, és elemzi, hogyan kapcsolódtak a hevesi események az országos politikához.

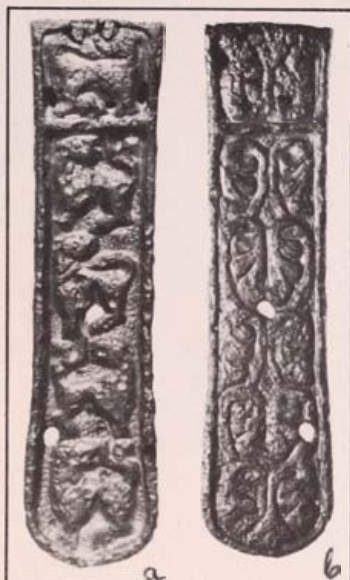
Dóka Klára

Avar kori leletek Rév-Komáromból

Ember és oroslán küzdelme a 12. sír nagyszíjvégén

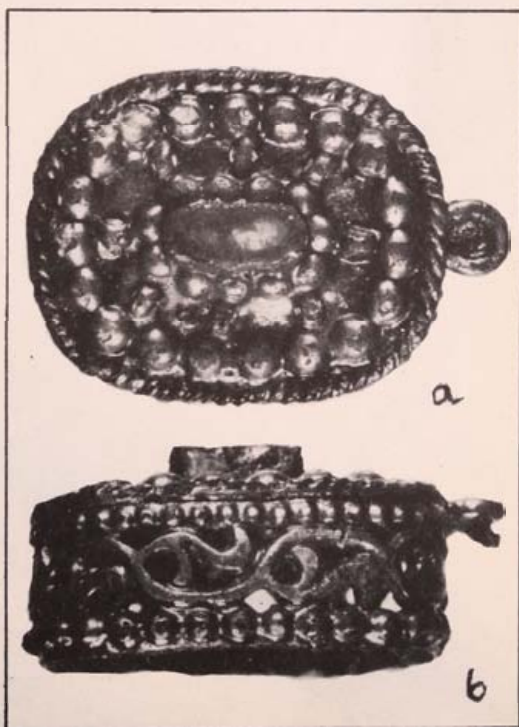

A 9. sír pikkelymintás lószerszámverete

A 76. sír vésett palmettamintás címer alakú lószerszámverete

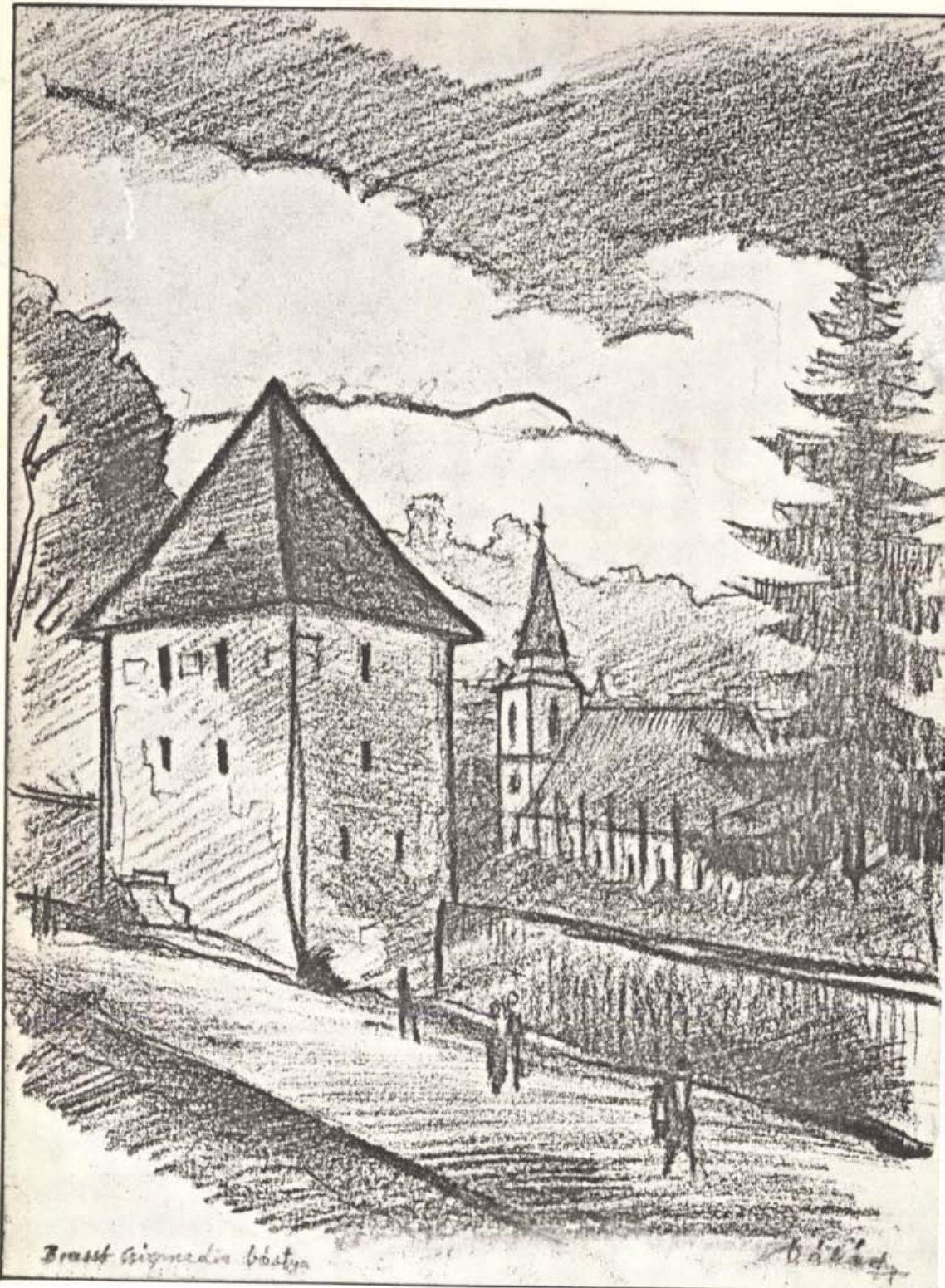
Doboz alakú mellbogár a 81. sírből: Fotó: Biró B.

Címer alakú, kora keresztény motívumot ábrázoló sasos övveret a 12. sírből

Oroszlános nagyszíjvég a 72. sírből

Brassó Csizmadia bástya

Vákár

Brassó, Csizmadia bástya. Vákár Tibor rajza